

ՂԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՐՑԱԽԻ ՄԵԼԻՔՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ

Արցախի մելիքություններում դատարանները եղել են տեղական կառավարման կարևոր օղակներ, իսկ մելիքների իրավասությունների մեջ է մտել նաև դատավարությունը: Մելիք-Շահնագարյանների դատաստանական գործի փաստաթղթերից մեկը վկայում է, որ Արցախի մելիքությունների կազմավորումից սկսած «խամսայի հինգ մահալների տիրակալները... իշխելով այդ մահալներում, իրավունք ունեին, որով պատժում էին հպատակներին հանցագործությունների համար»¹: Արցախի մելիքություններում դատավարության կարգի վերաբերյալ ուշագրավ տեղեկություններ են հավաքել ազգագրագետ Ե. Լալայանը² և Դ. Մուսայելյանը³: Հիմնականում հենց այդ տվյալների օգնությամբ ենք պատկերացում կազմում մելիքների իրականացրած դատավարության մասին, որովհետև ժամանակին նրանց արձակած դատավճիռները չեն արձանագրվել:

Առհասարակ, դատավարությունը Արցախի մելիքություններում պարզ էր: Յուրաքանչյուր մելիքությունում դատական իշխանությունը կենտրոնացած էր տվյալ գավառի մելիքի ձեռքում: Ծանր հանցանքները քննում էր մելիքը, իսկ թեթևները և գյուղական վեճերը՝ նրա հաստատած տանուտերերը: Վերջին դեպքում նրանք գեղջավազի պաշտոնը զուգակցում էին դատավորի պաշտոնի հետ: Այդ դատարանները կարելի է անվանել տանուտիրական⁴: Ի տարբերություն Ղարաբաղի խանությունում գործող մահմեդական դատարանի, որի անդամները ղեկավարվում էին շարիաթով, դատավարության ժամանակ «հայերն

¹ Մատենադարան, Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 240, վավ. 180, ք. 48:

² «Ազգագրական հանդես», 1899, գիրք Ե, N 1, էջ 253-255, Լալայան Ե., Երկեր, Ի. 2, Ե., 1988, էջ 245-247:

³ Մուսայելյան Դ., Ղարաբաղի նուաճման հարիւրամեակը, «Արարատ», 1914, թիվ 9, էջ 251-253:

⁴ Թորոսյան Խ., Ղատարանային համակարգը միջնադարյան Հայաստանում ըստ Մխիթար Գոշի Ղատաստանագրքի, «Տեղեկագիր հաս. գիտ.», 1965, թիվ 12, էջ 94:

առաջնորդվում էին ինչպես կանոնական, այնպես էլ սովորութային իրավունքի նորմերով, իսկ որոշ դեպքերում էլ օգտվում էին Մխիթար Գոշի «Դատաստանագրքից»⁵։ Այստեղ անհրաժեշտ է նշել, որ հմուտ հայագետ Վ. Բաստամյանցը Մխիթար Գոշի «Դատաստանագրքի» իր հրատարակությանը կցած առաջաբանում գրում է. «հաւանական է», որ «Խաչենոյ երկրի իշխանները՝ Վախթանգը և նորա յաջորդները, ի պատիւ Մխիթարի ընդունեցին նորա Դատաստանագիրքը, եթէ ոչ բոլորովին, գոնեա մասամբ, և գործադրում էին իւրեանց գաւառում»⁶։ Իր առաջաբանի մեկ այլ էջում նա նշում է. «Գործածութիւն ունեցաւ, անշուշտ, Մխիթարի Դատաստանագիրքը բուն իսկ Զայաստանում, կամ գոնեա նորա մի քանի նահանգներում, մանաւանդ Խաչէն գաւառում։ Վերջինիս վերաբերմամբ այս ենթադրութիւնը հաստատվում է Վենետիկի օրինակի հետևեալ փոքրիկ յիշատակարանով. «Տէր Աստուած վայելել տացէ աստուածասէր և բարեպաշտ իշխանաց իշխանին Վախտանգայ, որդւոյ Զասանայ, ի կամս իւր զգիրքս դատաստանի անսխալ ուղղութեամբ վարել զպատուիրան սորին»⁷։ Այս հիշատակարանի հիման վրա Գոշի «Դատաստանագրքի» մեկ այլ հմուտ ուսումնասիրող՝ Խ. Թորոսյանը ավելացնում է. «Վախթանգը, բարեկամի հանգամանքով, նախապես պետք է իմանար Դատաստանագրքի ինչ-ինչոցը, դրական վերաբերմունք ունենար դրա նկատմամբ, որպեսզի հեղինակը կարողանար նման մի հանձնարարականով («անսխալ ուղղութեամբ վարել զպատուիրան սորին») Դատաստանագիրքը նվիրել նրան»⁸։ Իսկ Վախթանգ իշխանի մահից (1214 թ.) մինչև Արցախի մելիքությունների կազմավորումն ընկած դարերի ընթացքում Խաչեն գավառում իշխա-

⁵ Զայ ժողովրդի պատմություն, հ. V, Ե., 1974, էջ 17, Դիլոյան Վ., Արևելյան Զայաստանը XIX դարի առաջին երեսնամյակին և հայ-ռուսական հարաբերությունները, Ե., 1989, էջ 36։

⁶ Մխիթար Գոշ, Դատաստանագիրք հայոց, իրաւաբանական հետազոտութիւնը իւանդերծ ծանօթութեամբ Վ. Բաստամեանց, Վաղարշապատ, 1880, էջ 178։

⁷ Նույն տեղում, էջ 104։ Այժմ այդ ձեռագիրը պահվում է Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության Մատենադարանում 1237 թվահամարի տակ (տե՛ս Մայրցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մատենադարանին Մխիթարեանց ի Վենետիկ, հ.2, կազմեց՝ Ս. Ճեմճեմեան, Վենետիկ, 1996, էջ 329, տես նաև՝ «Բազմավէտ», 1848, թիւ 8, էջ 119)։

⁸ Մխիթար Գոշ, Գիրք դատաստանի, աշխ.՝ Խ. Թորոսյանի, Ե., 1975, էջ ԼԸ-ԼԹ։

նությունն անընդմեջ գտնվել է նույն՝ Հասան-Ջալալյան տոհմի ձեռքում: Ինքնին ծագում է ենթադրությունը, որ Խաչենի Վախթանգ իշխանի շահավիղները՝ Հասան-Ջալալյան մելիքները, ևս կարող էին ծանոթ լինել Գոշի «Դատաստանագրքին» և որոշ դեպքերում կիրառել այն իրենց դատավարությունների ընթացքում: Սակայն, փաստերի բացակայությունը, ինչպես նաև դատավարությունների բանավոր լինելը, հնարավորություն չեն տալիս վերջնական պատասխան տալ այս հարցին: Հստակ է սակայն, որ Արցախի մելիքություններում, ամբողջությամբ վերցված, դատավարության ելքը հիմնականում կախված էր սովորութային իրավունքի նորմերից և մելիքի կամքից, որը հպատակների համար օրենքի ուժ ուներ:

Մելիքական «դատավարության համար հատուկ շենք չկար. դատը տեսնվում էր մելիքի տան բակում կամ ապարանքի սենյակներից մեկում: Շատ անգամ պատահում էր, որ մելիքը փողոցում, հրապարակում էլ դատ էր կտրում»⁹: Դատավարության հատուկ օրեր չկային, սակայն նախընտրելի օրը կիրակին էր, երբ մելիքի ենթակայության ներքո գտնվող շրջակա գյուղերի բնակիչները ևս գալիս էին գանգատվելու կամ բողոքարկելու տանուտերերի արձակած վճիռները: Այս դեպքում, այնպես, ինչպես «իշխանական դատարանը վճարեկ ատյան էր ստորին դատարանի նկատմամբ»¹⁰, այնպես էլ մելիքական դատարանը հանդես էր գալիս որպես վճարեկ ատյան տանուտիրական դատարանի նկատմամբ: Մելիքի վճիռը վերջնական էր և բողոքարկման ենթակա չէր: Մելիքի վճիռից դժգոհողները երբեմն անցնում էին թշնամի մելիքի կողմը կամ համալրում խանի լրտեսների բանակը:

Մելիքների իրականացրած դատավարության գործընթացը չափազանց պարզ էր: Վկաներ չլինելու դեպքում հաճախ միայն երդումը բավարար էր դատավճիռ կայացնելու համար, և ի պատիվ նահապետական սովորույթներով ապրող այդ մարդկանց, «ոչ միայն շատ հազիվ էին պատահում սուտ երդվողներ, այլև երբեմն հանցանքը հանձն էին առնում, որպեսզի չերդվեն»¹¹: Պետք է նշել, որ այդ ժամանակա-

⁹ Լալայան Ե., նշվ. աշխ., էջ 245-246:

¹⁰ Թորոսյան Խ., նշվ. աշխ., «Տեղեկագիր հաս. գիտ.», 1965, թիվ 12, էջ 96:

¹¹ Լալայան Ե., նշվ. աշխ., էջ 246:

շրջանում դատաստանական երդման հիման վրա դատավճիռ կայացնելը տարածված է եղել նաև այլուր: Մասնավորապես, Երևանի խանութային քաղաքացիական գործերի քննությունն ուսումնասիրած Ե. Շահագիզը գրում է, որ զանգատավորներին լսելուց հետո շարիաթական հոգևոր դատարանի անդամները «նախ հարցուփորձ են արել պատասխանողի վկաներին, հետո հայցվորի. եթե վկաներ չեն եղել, առաջարկվել է երկու կողմին երդվել, եւ այդ դեպքում առավելությունը տրվել է պատասխանողին»¹²: Համադրելով այս երկու տեղեկությունները, կարող ենք պատկերացում կազմել այդ ժամանակաշրջանի դատավարության գործընթացի մասին առհասարակ:

Արցախի մեկիջություններում կատարողական իշխանությունը ևս գտնվում էր մեկիջների ձեռքում: Հայ իրավունքի պատմության մասնագետ Խ. Թորոսյանը իրավացիորեն նշում է. «Հայկական թագավորության, կամ իշխանապետության, կամ իշխանությունների գոյության պայմաններում աշխարհական դատարանները առաջնակարգ դեր են խաղացել ոչ միայն այն փաստի ուժով, որ միաժամանակ դատավորներ էին իրենք՝ մարմնավոր բարձրագույն ու տեղական իշխանության ներկայացուցիչները (տվյալ դեպքում՝ մեկիջները - Ա. Մ.), այլև ցարդ արժանի ուշադրության չարժանացած այն կարևոր պատճառով, որ նրանց ձեռքին էր հարկադրանքի ուժը, այդ բառի զինական-ոստիկանական իմաստով. հանգամանք, առանց որի իրավունքը ոչինչ է»¹³: Արցախյան իրականության ուսումնասիրությունը ևս խոսում է այս տեսակետի իրավացիության օգտին: Իրենց տիրույթներում ունենալով գործելու լիակատար ինքնուրույնություն, մեկիջները նշանակում էին բազմազան պատիժներ՝ կախված հանցագործության բնույթից և իրենց հայեցողությունից: Ամենատարածված պատիժները ծեծը և տուգանքն էին: Վերջինս մեկիջները վերցնում էին իրենց օգտին, ինչն, անկասկած,

¹² Շահագիզ Ե., Հին Երևանը, Ե., 2003, էջ 113:

¹³ Թորոսյան Խ., Ընդդատությունը միջնադարյան Հայաստանում, «Բանբեր Մատենադարանի», թիվ 8, 1967, էջ 91:

«տեղիք էր տալիս չարաշահումների»¹⁴: Նշելի է, որ «միայն տուգանքների արդյունքը տալիս էր Շահնազարին 20 հազար ռուբլի»¹⁵:

Տրվում էին նաև այլ պատիժներ: Այսպես, երբեմն հանցապարտներին արգելափակում էին մեկիքի ախոռում կամ տան սենյակներից մեկում, որը ծառայում էր որպես բանտ: Իսկ անբարոյական կամանաց սպառնում էր անվանարկությունը, երբ նրանց նստեցնում էին էշի վրա, պոչը ձեռքը տալիս, երեսին մուր քսում և շրջեցնում գյուղով, կամ անուղղելիներին կապում էին ձիու պոչից և քարշ տալիս: Մեկիք-Յովսեփ Ա-ն այդպես սպանել է պոռնիկ Սարիամին¹⁶:

Մեկիքը իր հպատակների հայրն էր համարվում, և հիմնականում գթասրտությամբ էր վարվում նրանց հետ, սակայն առավել ծանր հանցանք գործողներին իրավունք ուներ մահապատժի դատապարտելու: Արցախի մեկիքների՝ ինքնուրույն մահապատժի դատավճիռներ կայացնելու մասին են վկայում նաև հնդկահայ ականջալուր-ժամանակակիցները: «Նոր տետրակում» մասնավորապես Ջրաբերդի Մեկիք-Ադամի այդ իրավունքի մասին կարդում ենք. «Ինքնագլուխ (անկախ - Ա.Մ.) իշխան է, այնպես որ կարող է իրեն ենթակա ժողովրդի միջից հանցավորին, վնասապարտին կամ դատապարտելիին, ով էլ որ նա լինի, ինքնական կերպով պատժել ու սպանել՝ առանց որևէ մեկի հրամանի»¹⁷: Իսկ Պարսկաստանի անցյալին լավատեսյակ հասարակական գործիչ Գ. Շիրմազանյանը 1857 թ. ապրիլի 27-ին Թավրիզից Գ. Ախվերդյանին ուղղած նամակում գրում է. «Ղարաբաղու մեկիքներն ոչ միևնից չէին նմանիլ..., միայն նշանակյալ հարկն կը տային և յուրյանք յուրյանց գլխու մարդ կը սպանեին, կը պատժեին»¹⁸: Մեզ են հասել նաև մի քանի մահապատժի ենթարկվածների անուններ: Այսպես, Մեկիք-Աբով Գ-ը անհնազանդության համար Բուլնիսում ծառից կախել է

¹⁴ Պողոսյան Ֆ., Խամսայի մեկիքների իրավունքներն ու պարտականությունները, «ԲՀԱ», 1966, թիվ 1, էջ 200:

¹⁵ Լեո, Երկերի ժողովածու, հ. 3, գիրք 2, Ե., 1973, էջ 23, նույնի՝ Խոջայական կապիտալ, Ե., 1934, էջ 168:

¹⁶ Լալայան Ե., նշվ. աշխ., էջ 246-247:

¹⁷ Նոր տետրակ, որ կոչվում է հորդորակ, Ե., 1991, էջ 102-103:

¹⁸ Հովհաննիսյան Ա., Գ. Ախվերդյանի և Գ. Շիրմազանյանի նամակափոխանակությունը Վրաստանի և Պարսկաստանի համաբարությունների մասին, «ՊԲՀ», 1963, թիվ 2, էջ 213-214:

տվել Փանոսենց Հայրապետին, իսկ Մելիք-Բեգլարը հրամայել է սպանել հովիվ Հախվերդուն գլխին շիկացրած երկաթ դնելով¹⁹:

Համեմատության համար նշենք, որ ի տարբերություն Արցախի մելիքների, Երևանի մելիքները չեն ունեցել մահապատժի դատավճիռ կայացնելու իրավունք, այլ իրականացրել են միայն վճռաբեկ ատյանի գործառույթներ: Գերմանացի ճանապարհորդ բարոն Օ. Հակստհաուզենը այդ մասին գրում է. «Եթե ոք ի շինական դատարան մտնալ և անբաւական ելանէր, քողոքէր սոցա. նոյնպէս ի մեծամեծ վէճս դիմէին առ սոսա. ամենայն վճիռ սոցա լինէր բերանացի. ունէին իշխանութիւն բանտարկելոյ և դատելոյ պատժովք, այլ ոչ ի մահ, որ գործ էր միայն Աւրտարին Երևանայ»²⁰: Նա խաչատուր Արուսեանի՝ իրեն հաղորդած տեղեկությունների հիման վրա ներկայացնում է նաև Երևանի մելիք Ասիակ Անիք-Աղամայանի իրականացրած դատավարությունը. «Ձկնի սկիզբն լինէր դատաստանի. քողոքարկուք յառաջ բերէին զքողոքս, յանցաւորք զպատասխանին: Ասիակ իբրև լսէր զբանս երկուցունց կողմանցն ևս, տայր ապա վճիռ արդար և անփոփոխելի, վասն զի ճանաչէր լաւապէս ամենեցուն զներքին բնաւորութիւնս, և զյանցաւորս խստիւ պատուհասէր»²¹:

Առհասարակ, փաստերը վկայում են, որ հզոր և մարտերում կոփված մելիքները կարողացել են իրենց հեղինակությամբ կարգ ու կանոն հաստատել սեփական գավառներում: Այստեղ տեղին է մեջբերել Առաքել Կոստանյանցի տեղեկությունը Դիզակ գավառի 1746-1781 թթ. տիրակալ Անիք-Եսայու արդարադատության վերաբերյալ. «Անհնարին էր զերծանելն ի ձեռաց նորա, ոչ կաշառօք և ոչ միջնորդական բարեխօսութեամբ. իւրաքանչիւրոցն ըստ չարագործութեան հատուցանէր պատիժ և պատուհաս. զմահապարտսն խեղդամահ առնէր. ոմանց զմի ձեռն հատանէր և ոմանց զաչսն հանեալ կուրացուցանէր. արդարև դողայր և սարսէր նահանգն, որ ընդ իշխանութեամբ նորա էր. վէճ և կռիւ կանանց մանաւանդ բարձրածայնելն միանգամայն վերա-

¹⁹ Լալայան Ե., նշվ. աշխ., էջ 246-247:

²⁰ Օգոստոս ֆոն Հակստհաուզեն, ճանապարհորդութիւն յայսկոյս Կովկասու, այն է ի Հայս եւ ի Վիրս, Վաղարշապատ, 1872, էջ 185-186:

²¹ Նույն տեղում, էջ 188-189, Շահագիզ Ե., նշվ. աշխ., էջ 89:

ցուցեալ էր յամենայն բնակչաց. նաև գողութիւն, պոռնկութիւն, մարդասպանութիւն և այլ ինչ չար պատահարս բոլորն ի գաւառէն ի բաց հեռացուցեալ»²²: Իր արդարադատութեամբ ոչ պակաս հռչակված էր նաև Դիզակ գավառի մեկ այլ տիրակալ՝ Մելիք-Աբասը, որը «զդատողութիւն մեղաւորաց և վնասակար անձանց ամենևին իսկ առանց արծաթսիրութեան և կաշառաց առնէր, զմահապարտսն զամենայն պատժէր առանց ազատութեան. կախէր զոմանս ի վերայ մեծի ճանապարհի զկախադանէ. զոմանս հրամայէր ծառայիցն սրախողխող առնել առաջի աւազակաց և հասարակութեան, զի մի ոք այնուհետև վստահասցի զնոյն գործել չարութիւն: Արդարև սարսեալ դողայր գաւառն առաջի նորա»²³: Վկայակոչված փաստերը գալիս են ապացուցելու, որ Ղարաբաղում 1750-ական թթ. խանութեան հաստատումից հետո էլ տեղի յուրաքանչյուր մելիքությունում դատավարության իրավունքը գտնվում էր տվյալ գավառի մելիքի ձեռքում:

Մելիքների իրավասության ներքո էր գտնվում նաև, մերօրյա տերմինաբանությամբ, քաղաքացիական գործերի քննությունն ու լուծումը: Մելիքների թույլտվությամբ են կատարվել իրենց հպատակների ամուսնությունները: «Յուրաքանչյուր պսակի հրաման տալիս հպատակները մելիքին վճարում էին 3-6 ռուբլի, ռուսական փողով հաշված: Երբ հարսը ուրիշ գյուղ էին տանում, պարտավոր էին ավելի վճարել»²⁴: Այդ կապակցությամբ Ե. Լալայանը հաղորդում է մեկ այլ ուշագրավ մանրամասնություն, ըստ որի երբեմն «պսակի գրավոր, կնքած հրաման տալու փոխարեն մելիքը բավականացել է միայն յուր համրիչը տալով, որ ներկայացրել են քահանային, և սա կատարել է պսակը»²⁵:

Իհարկե, ավանդաբար հոգևոր իշխանության իրավասությանը վերաբերվող այս գործերում հաշվի է առնվել նաև եկեղեցականների կարծիքը: Այսպես, վիրահայոց թեմի առաջնորդ Ներսես Աշտարակեցին 1815 թ. հունիսի 30-ին Եղիա քահանային ուղղած նամակում վերջինիս

²² Կոստանեանց Առ., Դիզակի մելիքութիւնը, «Նիւթեր հայ մելիքութեան մասին», պր. Ա. Վարդաշապատ, 1913, էջ 45:

²³ Նույն տեղում, էջ 74:

²⁴ Լալայան Ե., նշվ. աշխ., էջ 243:

²⁵ Նույն տեղում, էջ 252:

պտտվիրել է. «Զի գգիր խաչատուրի տղայ Աւետիքն և Գասպարի դուստր Դուռումն որոյ աղագաւ մէլիք Բաղդն (Մելիք-Բեգլարյան - Ա.Մ.) և քահանայքն և քովխէքն գրեալ էին թէ տղայն այրի է և աղջիկն երեսուն և հինգ տարեկան է և գերի անկեալ ևս, որոց լիցի հրաման պսակելոյ: Արդ ուրեմն գրեմ քեզ, որ եթէ ճշմարտապէս այն աղջիկն կամ Լե (35) կամ Լ (30) տարեկան լինի և կամ Իե (25) տարեկան լինի պսակեցիք զնոսա, իսկ եթէ ոչ՝ ծանուցիք մեզ առանց պսակելոյ»²⁶:

Մելիքները երբեմն միջամտել են նաև իրենց հպատակների ամուսնալուծություններին: Մասնավորապես, «Մելիք-Ղուկասի Ա-ին զանգատվում է Մուսին, թե կինը յուր հետ լավ չի վարվում: Սա էլ հրամայում է անմիջապես նրան բաժանել և մի ուրիշի հետ պսակել, որ և կատարում են»²⁷: Իսկ Մատենադարանում պահվող 1816 թ. ապրիլի 27-ին գրված մեկ այլ փաստաթղթում Գանձակից Դարություն վարդապետը զանգատվում է Ներսես Աշտարակեցուն, թե «եկեալ աստ մէլիք Ուսուրեան մէլիք Բաղդըն ստիպմամբ հարկադրել զիս բաժանել իւր պօլնսեցի խաչատուր այրն՝ որոյ խաբէութեամբ աստ պսակեցեալն է»²⁸: Սակայն, այս դեպքերում, կարծում ենք, գործ ունենք ոչ թե օրինաչափությունների, այլ հարկադրանքի ուժով պայմանավորված մելիքական կամայականությունների հետ:

Մելիքների համաձայնությամբ են կայացվել նաև որդեգրման գործողությունները: Այսպես, XVII դ. կեսերին Գանձասարի կաթողիկոսությունում ծայր առած աթոռակալական պայքարին վերջ տալու նպատակով «Խաչենի մելիք Աթաբեկ Դասան-Ջալալյանի նախաձեռնությամբ համաձայնություն կայացվեց, ըստ որի, Պետրոսը (խանձքեցի - Ա. Մ.) դառնում է Գրիգոր կաթողիկոսի որդեգիրը և դրանով՝ նաև Դասան-Ջալալյան տոհմի անդամը»²⁹: Դրանով նա, որպես Դասան-Ջալալյան տոհմի անդամ, իրավունք էր ստանում հաջորդել իրեն որդեգրած Գանձասարի Գրիգոր կաթողիկոսին:

²⁶ Մատենադարան, Ներսես Աշտարակեցու արիփվ, թղթ. 164բ, վավ. 648:

²⁷ Լալայան Ե., նշվ. աշխ., էջ 241:

²⁸ Մատենադարան, Ներսես Աշտարակեցու արիփվ, թղթ. 164ա, վավ. 475:

²⁹ Մկրտումյան Լ., Գանձասարի կաթողիկոսությունը Պետրոս խանձքեցի կաթողիկոսի օրոք, «ԼՂԳ», 2000, թիվ 1, էջ 90:

Նույնիսկ այն ժամանակ, երբ մեկիքություններից այլևս ոչինչ չէր մնացել, մեկիքների ժառանգները «թեպետ ոչ դատավոր, բայց որպես գյուղի ամենագրեցիկ և հեղինակավոր մարդ, դատ էին կտրում, կամ գյուղական դատավորների և տանուտիրոջ վրա ճնշում գործելով, դատը իրենց կամեցածի պես վճռել տալիս: Գյուղացիները այս բեկերին գյուղական պաշտոնյաներից ավելի խելացի և ավելի հեղինակավոր անձնավորություն համարելով, սիրով նրանց էին դիմում և խնդրում վերջացնել իրենց դատը»³⁰: Բնականաբար, այս դեպքերում մեկիքների ժառանգները բանեցրել են իրենց նախնիների երբեմնի իրավասությունները:

Այսպիսով, եղած փաստերի ուսումնասիրությունից կարելի է եզրակացնել, որ Արցախի մեկիքները, առաջնորդվելով հիմնականում սովորութային իրավունքի նորմերով, իրականացրել են դատավարություն, որը, սակայն, բավարարել է նահապետական կացութաձևով ապրող մարդկանց պահանջները:

АРТАК МАГАЛЯН

СУДОПРОИЗВОДСТВО В АРЦАХСКИХ МЕЛИКСТВАХ

РЕЗЮМЕ

Судебная власть в каждом меликстве (княжестве) Арцаха находилась в руках мелика данной провинции. Тяжелые преступления расследовались меликом, а легкие и сельские тяжбы - им утвержденными сельскими старостами. Для судебных разбирательств не было определенных зданий. Суд проходил во дворе дома мелика или в одном из комнат его дворца. Так же не было определенных дней для судебных разбирательств. Однако, предпочтительным днем было воскресенье, когда жители с окрестных деревень также приходили жаловаться или обжаловать решения сельских старост. Приговор мелика был окончательным и обжалованию не подлежал.

Наказания были разнообразны в зависимости от характера преступления и усмотрения мелика. Самыми распространенными наказаниями были избиение и штрафы, которые мелики брали себе. Давались также другие наказания. Мелик имел право за особо тяжкие преступления выносить смертный приговор.

³⁰ Լալալյան Է., նշվ. աշխ., էջ 254-255: